

Jesús ALTURO – Tània ALAIX
Universitat Autònoma de Barcelona

EL CANONGE DE RODA
ARNAU DE COLL, ESCRIBA I POETA*

Creiem que ja hem tingut ocasió de demostrar anteriorment que, d'escribes de diplomes i de copistes de llibres, n'hi havia de dos tipus principals: els d'ofici i els circumstancials.¹ I, entre els primers particularment, sovint, un mateix expert reunia en la seva persona la condició d'escriba documental i d'amanuense librari,² i àdhuc, en determinats casos, d'il·luminador o miniaturista.³ També hem remarcat d'antuvi que, no infreqüentment, els copistes de còdexs actuaven més com a filòlegs, que, amb l'ajut de les variants ofertes per altres manuscrits o de lectures reconstruïbles pels propis coneixements i preparació cultural, editaven una obra críticament abans de limitar-se a una simple tasca de transcripció cega, servil i al peu de la lletra.⁴ Aquestes particularitats ja evidencien per elles mateixes el notable nivell cultural a què podien arribar alguns d'aquests professionals de l'escriptura, als quals, qualche vegada, és possible d'afegir la condició, ni que sigui *lato sensu*, d'escriptors. També hem assenyalat alguns d'aquests personatges abans d'ara.⁵

* La realització d'aquest estudi s'ha beneficiat del projecte de recerca HAR2016-77780-P, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

1. Jesús ALTURO – Tània ALAIX, «Categories of promoters and categories of writings: the free will of the scribes, cause of formal graphic differences», dins *XXe Colloque international de paléographie latine, Yale University, New Haven, CT, 6-8 September 2017*, Turnhout, Brepols, en premsa.

2. En donem una recent mostra en Jesús ALTURO – Tània ALAIX, «L'escriptori de la catedral de Vic des dels seus inicis fins a l'esplendor del segle XI», dins *La catedral de Sant Pere de Vic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2019, 127-138 i Jesús ALTURO – Tània ALAIX, «El Virgili de Vic: breu avanç sobre la data, l'origen i l'autor de la còpia del còdex», *Ausa*, 28, 181-182 (2018), 851-857. En línia <<https://tinyurl.com/yyhwahea>> [15/05/2019].

3. Un possible i recent cas identificat podria ésser el del jutge Borrell. Vegeu Jesús ALTURO – Tània ALAIX, «L'acta de consagració de l'església ribagorçana de Sant Climent de Rallui i les seves miniatures», *Nabius*, 15, 20-23; Jesús ALTURO i PERUCHO, «*Non nobis, sed vobis*: el P. Cebrià Baraut més enllà de les seves aportacions», *Església d'Urgell*, 462 (2017), quadern central, 1-12.

4. Ja en parlem amb tota claredat, entre d'altres llocs, a Jesús ALTURO i PERUCHO, *Història del llibre manuscrit a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions 2003, p. 250.

5. Basti esmentar els casos singulars del canonge de Vic, Borrell, o del de la Seu d'Urgell, Ermengol Bernat. Vegeu Mercè PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA, «*Berillus grammaticus* o Borrell Guibert: un escribano erudito en la Cataluña altomedieval», *CODOLGA*, 9/A.1 (2012), 1-9; Jesús ALTURO i PERUCHO, «Nova edició del *Sermo in festiuitate sancti Ermengaudi*, de l'any 1044, atribuïble al gramàtic Borrell Guibert», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 52 (2012), 11-19; Pere J. QUETGLAS, «Nota sobre la cultura dels escrivans medievals

I avui voldríem referir-nos a un d'aquests notables *homines scholastici*, en el qual, possiblement, hom reunien, si no totes, sí almenys bona part d'aquestes aptituds: el canonge Arnau de Coll, membre il·lustre del capítol catedralici de Roda d'Isàvena, una catedral que ha estat estudiada diverses vegades, però poques, i, de moment, amb escàs èxit, des del punt de vista cultural,⁶ si exceptuem la magistral aportació de Mn. M. dels S. Gros sobre la seva biblioteca.⁷

Però, per part nostra, en aquests moments, només pretenem de subratllar, ni que sigui molt breument, la superioritat cultural del canonge Arnau, la qual ja havíem fet notar,⁸ i presentar un aspecte, ara com ara, ignot de la seva rica personalitat: el de poeta.

I és el cas que, aquesta condició, la manifesta en una part textual d'un document doble, que, normalment, estava destinada a passar desapercebuda: ens referim a aquelles lletres o frases que s'escrivien en les anomenades cartes partides, i que eren destinades a ésser tallades per la meitat. Així el pergamí quedava escindit en dues parts bessones, cada una de les quals contenia el mateix text. I era l'acoblament perfecte de les lletres tallades en unir de nou ambdues peces el que contribuïa a donar a cada una d'elles caràcter d'autenticitat.⁹

Com és prou sabut, en aquests casos, normalment, hom escrivia les lletres de l'abecedari o algun passatge bíblic. Però en un diploma d'Ovarra (Madrid, Archivo Histórico Nacional, Clero secular regular, carp. 692, núm. 7r), conservat encara unit en les seves dues parts, i copiades, una i altra, pel nostre Arnau, s'hi llegeix, a la perfecció i en bona cal·ligrafia majúscula de l'època, el següent text a línia tirada (Fig. 1), és clar:

«Marotino dieco tuo dedicit amicuos ameico».

a Catalunya», dins *Humanitas: in honorem Antonio Fontán*, Madrid, Gredos 1992, 313-319; Jesús ALTURO i PERUCHO, «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. XI)», *Humanitas*, Núm. especial, Miscelànea em honra do Doutor José Galdes Freire, 50 (1998), 395-417.

6. És una llàstima que una recent tesi doctoral que se li ha dedicat pretesament sota aquest aspecte, en confondre i no diferenciar conceptes bàsics com «escriure una obra» i «copiar un manuscrit», o entre «origen d'un còdex» i «procedència d'un llibre», a més d'altres mancances metodològiques i bibliogràfiques, ve a conclusions sovint confuses i no rarament errònies. Però no entrarem ara en aquesta qüestió, sobre la qual potser caldrà dissertar en altra avinentesa.

7. Cf. M. dels S. GROS i PUJOL, «L'inventari de l'antiga biblioteca de la catedral de Roda d'Isàvena», *Revista Catalana de Teologia*, 32/2 (2007), 339-356. En línia: <<https://tinyurl.com/yfyplx6>> [15/05/2019].

8. Hem fet observar el seu nivell cultural a Jesús ALTURO i PERUCHO, «De nuevo sobre el *Carmen in laudem Raimundi Berengarii IV* del manuscrito 31 de Roda (olim 8)», *Anuario de Estudios Medievales*, 42/2 (2012), 469-478 (DOI: 10.3989/aem.2012.v42.i2), esp. p. 473-474. Confiem de poder ocupar-nos d'aquest personatge més detalladament en propera ocasió.

9. Vegeu, per exemple, el detallat article de Juan Carlos GALENDE DÍAZ, «Un sistema de validación documental: de la quirografía a las cartas partidas», *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, 9 (1996), 347-381, on recull algunes variants textuales més enllà de l'abecedari, però cap de caràcter poètic com el nostre.

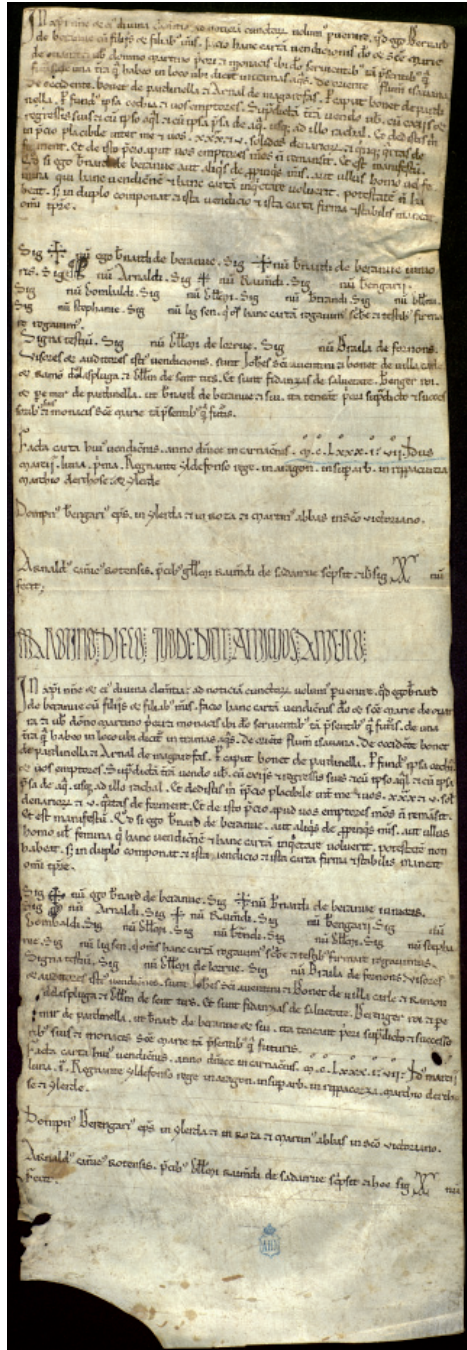

Fig. 1.
Diploma d'Ovarra. Madrid,
Archivo Histórico Nacional,
Clero secular regular, carp. 692,
núm. 7r

Creiem que, aquest text, cal entendre'l com una petita estrofa, tal com segueix:

Marotino dico
tuo dedicit
amicus amico.

Aparentment, es tracta d'unes paraules inexactes i equívokes, però pensem que, recol·locant en el lloc escaient les os i les es marcades en cursiva, cal interpretar el text d'aquesta manera:

Martino, dico, oe!
tuo dedicit
amicus amico, oe!
Això és:
De Martí, dic, visca!
el teu amic,
ha après un amic, visca!

Podríem concloure, doncs, que estem davant una mena de regraciament poètic per un aprenentatge rebut sobre algun tema digne i seriós. Aquesta hipòtesi és possible, evidentment. Però diríem que, d'un quart lluny, s'hi veuen uns versos de caràcter jocós, àdhuc goliardesc, i de doble sentit, encara que fàcilment deduïble. Pensem, per tant, que aquest poema és el resultat d'un parèntesi lúdic que es pren un escriba en el dur exercici del seu art, tot davallant, per un moment, a l'impudor. Més tenint en compte que el canonge Arnau adreça «d'amagat» aquests versos a un amic, amic al seu torn d'un Martí, que l'ha ensinistrat sobre alguna matèria no clarament confessada.

El Martí al·ludit tal vegada podria correspondre al mateix prior d'Ovarra testimoniats en el diploma. D'altra banda, atès que el diploma fou escrit per Arnau a prec de Guillem Ramon de Sadarrui, potser hem de veure en aquest altre personatge l'amic a qui l'escriba adreça el poema amb intenció dubtosa.

Per una altra part, el fet que un canonge de Roda, com Arnau, escrigui un diploma que incumbeix al monestir d'Ovarra, indica, de primer, que aquest clergue era de pas o de visita al susdit monestir, i que gaudia no sols de l'amistat dels seus membres, entre ells, la del mateix prior, sinó també d'un notable prestigi, en virtut del qual, com solia ésser consuetud a l'època,¹⁰ se li demanà l'escripturització d'una compra que s'havia d'efectuar per part del priorat ribagorçà precisament en el moment de la seva estada al cenobi.

10. Per a d'altres exemples, ja des del mateix segle IX, sigui suficient esmentar el cas del canonge Adanagell de Vic, autor, per idèntic motiu, d'un diploma referent a Cubelles, territori fora del seu àmbit normal d'actuació. Vegeu Jesús ALTURO – Tània ALAIX, *Chartae Latinae Antiquiores. Part CXII: Spain I*, Dietikon-Zürich, Urs Graf 2017, doc. 13.

El diploma, en efecte, recull una venda que Bernat de Beranui féu al mentat Martí, prior d'Ovarra (que era també abat de Sant Victorià), i a tots els seus monjos d'una terra que tenia al terme d'Entrambesaigües, la qual, atès el cost de la compra, 35 sous de diners i quatre quarts de forment, devia ésser important. L'adquisició fou formalitzada el 9 de març de 1182, quan corria la primera lluna.¹¹

En definitiva, si, com pensem, el nostre poema no s'ha d'interpretar en un sentit formal i assenyat, es tractaria d'una d'aquelles facècies o mostres d'humor que tenen una llarga tradició en el món clerical, a la pràctica l'únic sector alfabetitzat de la societat en els temps altmedievals.¹² No cal sinó recordar que, d'acord amb Jaume Villanueva,¹³ un manuscrit del segle VIII conservat a Ripoll, actualment perdut, duia, segons l'eruditíssim valencià, una nota marginal afegida al segle X o a inicis de l'XI, que deia: «Magister meus no uol que em miras, nouell», testimoni molt antic, d'altra banda, d'un text en català.¹⁴

I que no es tracta, certament, d'un cas aïllat, ho prova també que, de vegades, en els textos escolars, s'hi infiltraven frases d'un cert to picardiós. Així, en un manuscrit didàctic del segle XV, el 173 de Ripoll, que incloïa exercicis de traducció del llatí o de retraducció del català a aquella llengua, hi podem llegir la frase «De mi volenterosament serà alegrat mon companyó», que és traslladada al llatí en aquests termes: «A me libente forcietur ut me letetur meus cocius (*recte socius*)».¹⁵

Pel que fa a l'estructura del poema que ara ens ocupa, diguem, finalment, que està constituït per només tres versos; el primer i tercer són heptasíl·labs, amb rima consonant, i el central és un pentasíl·lab. Cada un d'ells està format només per dues paraules, amb la particularitat que el primer i darrer vers presenten incorporades, com hem indicat, una *o* en el primer mot i una *e* en el segon. Aquesta agregació deforma les paraules i les fa secretes. I, com que aquestes dues lletres, juntes, formen la veu *oe*, que cal interpretar una interjecció, ens sembla que aquesta s'hi ha col·locat voluntàriament i amagadament per una epèntesi precedida d'una tmesi. Així els mots adquireixen també un aire graciós, no exempt d'un cert ritme eufònic. Aquesta explicació sembla que fa que els versos resultin intel·ligibles. I interpretables, al nostre parer, en el sentit exposat.

11. El text del document, no el del poema, fou editat per Àngel J. MARTÍN DUQUE, *Colección diplomática de Obarra, siglos XI-XIII*, Zaragoza, Instituto de Estudios Pirenaicos 1965, doc. 157.

12. Vegeu Jesús ALTURO I PERUCHO, «Le statut du scribeur en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles)», dins *Le statut du scribeur au moyen age: actes du XIIe colloque scientifique du Comité international de paléographie latine*, Paris, École des chartes 2000, 41-55.

13. Vegeu Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, Valencia, Imprenta de Oliveres 1821, vol. 8, p. 46.

14. Recollit en Josep MORAN I OCERINJÀUREGUI, *Estudis d'història de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2004, p. 37.

15. Vegeu Jesús ALTURO I PERUCHO, *Història...*, p. 153.

Vet aquí, doncs, una petita mostra de la capacitat polifacètica d'un canonge i actuari culte, que demostra també, en aquesta broma poètica, possiblement d'inspiració goliardesca, sentit de l'humor, segurament emergit en un moment de llibertat del seu subconscient. Però, alhora, Arnau de Coll palesa notable enginy, talent i agilitat per a la composició, fins al punt de poder endevinar en ell potser un, si més no, menut orfebre de la llengua llatina. En qualsevol cas, la seva habilitat ens permet de sumar ni que sigui un brevíssim exemple més de poesia profana altmedieval al petit corpus d'origen català.